

(1) שמות פרק יח

(יג) וַיְהִי מִמָּחָרֶת וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה לְשֹׁפֵט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הַבֶּקֶר עַד הָעֶרֶב:
(יד) וַיֵּרָא חֲתָן מֹשֶׁה אֶת כָּל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה לָעָם וַיֹּאמֶר מָה הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אַתָּה עֹשֶׂה לָעָם מִדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבִדָּה וְכָל הָעָם נֹצֵב עֲלֶיךָ מִן הַבֶּקֶר עַד הָעֶרֶב:

(2) רבי יוסף בכור שור על שמות פרק יח פסוק יג

מן הבקר עד הערב - שלא יכול להספיק לבדו, ודן כל היום ולא הפסיק, ולא זו עד חשיכה:

(3) רש"י על שמות פרק יח פסוק יג

מן הבקר עד הערב - (שבת י) אפשר לומר כן אלא כל דין דין אמת לאמיתו אפ"ל שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו עוסק בתורה כל היום וכאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית שנאמר בו ויהי ערב וגו' (מגילה י):

(4) תלמוד בבלי מסכת שבת דף י.

רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כולי יומא הוה קא חליש לבייהו תנא להו רב חיאי בר רב מדפתי "ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב" וכי תעלה על דעתך שמושה יושב ודן כל היום כלו תורתו מתי נעשית אלא לומר לך כל דין דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב וכתב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד

(5) רש"י שם

חליש לבייהו - מצטערין שלא עסקו אותו יום בתורה:

תנא להו חיאי בר רב - שגדול שכר הדיינים ולא יצטערו, ולי נראה דאין זה משמעות לשון לבייהו, אלא לשון חלש דעתייהו, ולשון חלש לבייהו לשון תענית הוא, שלא סעדו כל היום, תנא להו חיאי בר רב שאין צריכין לישב ולידון כל היום אלא מקצת היום, ומה שאמר מן הבקר עד הערב מדרש הוא שחשוב הדבר כמעשה בראשית, שנאמר בו ערב ובוקר:

(6) פרוש הט"ז על התורה - שמות פרק יח פסוק יג

ויש להקשות למה אמר רש"י כאן כאילו עוסק בתורה מה שלא נזכר בגמרא, וצ"ל דכאן אזיל לשיטת לשון ראשון דרש"י שהיו דואגים בשביל ביטול תורה וא"כ כשהוכיח רבי חיאי דהוה שותף למעשה בראשית נכלל בו ג"כ עסק התורה שהיו דואגים בשבילה. עוד יש להקשות כיון דמסיק בגמרא דרב חסדא ורבה לא היו דנין כל היום אלא די במקצת אם כן גם משה עשה כן מסתמא, מאי הקשה לו יתרו מדוע כו' וכל העם נצב עליך מן הבוקר עד ערב, הא לא היה באמת כן אלא מקצת יום היה דן והיה אותו זמן לחוד נצבים עליו, וצ"ל דהך מן בוקר עד ערב השני אינו לדרשה כמו הראשון, אלא ה"ק מדוע אתה יושב לבדך ואין דין אחר אלא הכל מצפים לך מתי יוכל להשפט בפניך וכיון שאתה דין לבד ודן במקצת יום ע"כ הם נצבים כל היום ומצפים שתגיעם אותה שעה שיוכלו להשפט בפניך:

(7) ספר משכיל לדוד על שמות פרק יח פסוק יג

מן הבקר עד הערב א"א לומר כן. קשיא ליה מ"ש דהכא כתיב מן הבקר עד הערב בה"א יתירה ולא כתיב מן בקר עד ערב כדכתיב בתר הכי בדברי יתרו אלא ע"כ לומר דה"א זו היתירה אתיא לטפויי דאי כתיב מן בקר וכו' הוה משמע מהנץ החמה משום הכי כתיב מן הבקר להקדים מעמוד השחר דומיא למה שפירש"י גבי והנותר ממנו עד בקר ליתן בקר על בקר ע"ש ומעתה מקשה שפיר דאי אפשר לומר כן דהא ע"כ היה צריך לקרוא ק"ש ובשלמא אילו כתיב מן בקר דהמ"ל מהנץ החמה ניחא דנאמר שכבר קרא ק"ש קודם הנץ דזימניה הוא דהוי שפיר זמן קימה כדאיתא בברכות אבל השתא דכתיב מן הבקר וכו' קשה דאי אפשר לומר כן דמעלות השחר נכנס לדין דאימת קרי ק"ש.

(8) ונראה שזוהי כוונת הש"ס דפרק קמא דשבת דקאמר וכי תעלה על דעתך שמושה רבינו עליו השלום היה יושב ודן כל היום כולו תורתו מתי נעשית וכו' אלא לומר לך וכו' דהיינו דדייק דקאמר כל היום כולו שהוא כפל אלא רוצה לומר כל היום כולו כלומר מעלות השחר עד צאת הכוכבים תורתו מתי נעשית שהרי הוא כתב בתורתו ודברת במ וכו' ובשכבך ובקומך אימתי היה קורא דבשלמא מהנץ ואילך י"ל דודאי הכי הוה דיניה לישב שם לעולם מהנץ החמה עד שקיעתה שהרי כך הוא הדין של סנהדרי גדולה וכמבואר בסנהד' ומשה

במקום ע' ואחד קאי ודינו כדינם אבל מעלות השחר היכי אפשר ומשני אלא לומר לך וכו' והשתא אתי שפיר טפי מאי דכתב הבקר בה"א.

9) כלי יקר על שמות פרק יח פסוק יג

מן הבוקר עד הערב. פירש"י וכי אפשר לומר כן אלא לומר לך כו' אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו עסק בתורה כל היום, וא"כ מהו זה שאמר יתרו וכל העם נצב עליך מן בקר עד ערב. הרי באמת לא היה דן מבקר עד ערב אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו היה דן כו' וכאילו נעשה שותף במעשה הבקר והערב הידועים בהוראת ה"א הידיעה רמז למעשה בראשית.

10) ועוד קשה שהפסוק אומר ויעמוד העם על משה. ויתרו אמר וכל העם נצב עליך למה הזכיר נצב במקום עמידה. וכאן הקדים לשון עמידה אל העם ויתרו הקדים העם אל לשון נצב ונ"ל שלשון עמידה, שייך בעומדים לפני הדיינים קודם גמר דין כמ"ש (דברים יט יז) יעמדו ב' האנשים אשר להם הריב. ולשון נצב שייך אחר גמר דין שדרכם לעשות מריבה עם הדיין כמ"ש (דברים א יב) טרחכם ומשאכם וריבכם. כי לשון נצב ונצבים. מורה על דברי ריבות ודתן ואבירם יוכיחו וכמ"ש (ישעיה ג יג) נצב ה' לריב ועומד לדין עמים, ובכ"מ שהזכיר את ישראל בלשון העם היא שם כנוי לרשעים כמו שפירש"י בפסוק ויהי העם כמתאוננים אין העם אלא רשעים כו' (במדבר יא א)

11) וכן כאן ארז"ל שבזמן שבעלי דינין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים (אבות פרק א ח) לכך נאמר כאן על תחילת הדין ויעמוד העם כי יכול להיות שאינן רשעים, אך שהעמידה לדין גרמה להם שיהיו דומין כרשעים לכך הקדים לשון עמידה להעם. אבל יתרו מדבר באותן דברי ריבות שעשו עם משה אחר גמר דין שאם היו מקבלים עליהם היו כצדיקים ולפי שקראו תגר על הדיין ע"כ קראם רשעים גם אחר גמר דין, לכך נאמר וכל העם נצב עליך כי מצד היותם רשעים ע"כ נצבו לריב כי כל איש טוב מקבל עליו הדין ואינו עושה מריבה עם הדיין ע"כ הקדים העם לנצב:

12) ולהנחה זו לא שאל יתרו אל משה על אריכות זמן הדין כל היום, שהרי באמת לא היה דן כל היום כ"א זמן דיינים דהיינו ו' שעות אך שאלו על מה שראה שאחר גמר דין נצבו לריב עמו מן הבקר עד הערב כל היום קראו תגר עליו וחשב יתרו אולי משה עשה להם איזו דבר אשר בעבורו הם מריבים עמו וכ"ש וירא חותן משה את כל אשר הוא עושה לעם. ראה והתבונן כה וכה בכל שאר הדברים אם יוכל למצוא איזו דבר אשר הוא עושה לעם שלא כהוגן ויחפש ולא מצא ולפיכך שאלו ויאמר מה הדבר הזה אשר אתה עושה לעם, כי רצה לידע אם הוא עושה לעם איזו דבר זולת המשפט

13) ואחר שלא ענהו משה הבין מזה שודאי אינו עושה להם מאומה ואז חשב יתרו ודאי עבור המשפט הם מריבים עמו וכל היוצא חייב בדינו נצב לריב עמו ע"כ שאלו מדוע אתה יושב לבדך, כי אילו היה עמך דיינים רבים אז לא היה המתחייב. יודע מי מחייבו ועל מי יצעק ומאחר שאתה יושב לבדך בסכה זו כל העם דהיינו הפחותים נצבים עליך לריב מבקר עד ערב:

14) שפתי חכמים על שמות פרק יח פסוק יג

לפי שהעולם קיים על הדין שהרי המבול בא לעולם שלא היה דין ביניהם וגוזלין וחומסין זה את זה כדכתיב (בראשית ו, יא) ותמלא הארץ חמס וא"כ מי שדן דין אמת גורם שהעולם מתקיים על ידו והוי כאילו נעשה שותף: